

תעודות חדשות על סוליכה ממרוקו

סוליכה הקדושה מתה על קידוש ה' במרוקו בשנת צדק'ת (1834). סיפורים ושירים בעברית ובשפות אחרות חוברו על פרשת מותה,¹ ומקום קבורתה בפאס היה לאתר מקודש, וגברים ונשים עולים אליו. סיפורה של סוליכה פורסם לראשונה בשנת 1837, בספר שייחד אוהבני מריה רומרו לפרשה. הספר נכתב בספרדית, ושנתיים לאחר הדפסתו יצא לאור בתרגום לאנגלית. המחבר, שכינה את סוליכה 'הגיבורה היהודייה של המאה התשע עשרה', כתב את חיבורו עליה אחרי ה-15 ביולי 1837, כלומר כשנתיים וחצי לאחר מותה. בהקדמתו כתב שפגש עד לאירוע וזה סיפר לו על אודותיו, ושיפורה של סוליכה וסבלה ריגשו אותו עד כדי כך שהחליט לצאת ממקום מושבו בספרד למרוקו, כדי לראות את המקום שבו נשפך דמה. הוא שוחח שם עם עדי ראייה, ופגש את הוריה. רומרו הדגיש כי סוליכה הצטיינה בגבורה בגיל של חולשה. המתרגם לאנגלית של חיבורו כתב שהכיר את משפחתה והעריך את התעקשותה של סוליכה לדבוק במסורת אבותיה.²

סוליכה נאשמה בכך שלאחר שהתאסלמה עזבה את האסלאם, ועל פי דיני הקראן חל עליה בשל מעשה זה עונש מוות.³ החוזר מהתאסלמות מכונה בערבית מרתד, והחזרה מהתאסלמות נקראת ארתאדה. למורתד ניתנים שלושה ימים לשוב מן הצעד שעשה, ואם אינו עושה כן – דינו מוות. על פי דין זה הרג אבו בכר, יורשו של מחמד, את כל מי שחזרו מהאמונה באסלאם לאחר מותו של הנביא. גיל הבגרות לאחירות משפטית באסלאם הוא חמש עשרה.⁴

1 בשן, עמ' 147-204. יש להוסיף על הביבליוגרפיה שהובאה בספרי את הפריטים הבאים: מילר, עמ' 247; *Jewish Chronicle*, 15 May 1911, p. 9; חסין.

2 רומרו.

3 סורה ה (השולחן), נט; סורה טז (הדבורה) קח.

4 חמודי, עמ' 60; אורקוהרט, א, עמ' 272; ליטבק, עמ' 73.

למרות העדויות על פרשת סוליכה, שהתרחשה בימי מלכותו של עבד אֶרְחָמָאן השני, ששלט משנת 1822 עד 1859,⁵ יש המפקקים באמת ההיסטורית שבפרשה.⁶ בנספח למאמר זה נרפסות לראשונה שתי תעודות המאשרות את אמתות הסיפור על סוליכה. התעודות נכתבו בידי שני דיפלומטים, אב ובנו, שייצגו את האינטרסים של בריטניה במרוקו. התעודה הראשונה נכתבה בידי אדוארד ויליאם אוריול דרומונד היי (Drummond Hay, 1785-1845) שכהן בתור קונסול בריטניה במרוקו משנת 1829 ועד פטירתו, ושמקום מושבו היה בטנג'יר. התעודה השנייה נכתבה בידי בנו ג'ון דרומונד היי (1816-1893), יורשו בתפקיד משנת 1845 עד 1886. התעודה הראשונה היא הדברים שרשם דרומונד היי האב ביומן הקונסוליה ביום שני ה-9 ביוני 1834 על פרשת סוליכה. הדברים נכתבו באותה השנה שבה התרחשה הפרשה, וזו העדות המוקדמת ביותר עליה שהגיעה לידינו. התעודה השנייה היא מכתב שכתב דרומונד היי הבן אל שר החוץ הרוזן מאברדין ב־12 באוגוסט 1845, ובו הזכיר את פרשת סוליכה בקשר לפרשה דומה שבה היה הוא עצמו מעורב. מכתב זה הוא חלק מהתכתבות שהחלה ב־4 באוגוסט באותה השנה, ושנמשכה עד ה־12 בחודש. מסופר בה על נער ברבאט, בנו של יהודי שהתאסלם. ארבעה ימים לאחר שאביו נפטר נלקח הבן מאמו על ידי חג' שביקש ללמדו ולשכנעו להיות מוסלמי, אבל הנער סירב להפצרות, והתעקש להישאר יהודי. הוא ברח לביתו של יעקב צרויה, נתין בריטי יליד גיברלטר שכהן כסוכן הקונסולרי של בריטניה וצרפת בעיר רבאט. הוא הציג עצמו כמי שמסרב ללכת בדרכי אביו, שהיה יהודי והתאסלם, וביקש מקלט. צרויה דיווח לקונסול הבריטי ולקונסול הצרפתי, ונקט צעדים לבל יוסגר הנער לשלטונות, כדי שלא יאולץ להתאסלם, ולדבריו חשש שגורלו יהיה כגורלה של סוליכה. במכתבו אל שר החוץ מ־12 באוגוסט הביע דרומונד היי את תקוותו שהשר מאשר את צעדו, וציין כי נזכר במות הקדושים של יהודייה צעירה ילידת טנג'יר בתנאים דומים מספר שנים קודם לכן, ובעקבות זאת חשב מה עלולה הייתה להיות התוצאה של אירוע זה, לו היו הוא ונציג צרפת מסגירים את הנער, ולולי היו דואגים לו. זו אפוא עדות נוספת על פרשת סוליכה הקדושה, שעשתה רושם חזק לא רק על יהודים אלא גם על דיפלומטים אירופים שפעלו במרוקו.

מוגן בזכויות יוצרים

5 קוסה-בריטאק.

6 שנער, עמ' 30; סעדון כתב כי 'האגדה [ההדגשה שלי] על סוליקה חג'ואל במארוקו מקורה במגיעה של סוליקה בדת האסלאם' (סעדון, עמ' 94).

יחסם של מנהיגי היהודים וחכמיהם להחלטתה של סוליקה למות על קידוש השם

כיצד ראו מנהיגי הקהילה היהודית וחכמיה את התנהגותה של סוליקה? האם עודדו אותה בהחלטתה למות על קידוש השם? לפי הדיווח של דרומונד היי האב, מנהיגי הקהילה הפציר בה שלא לנטוש את יהדותה למרות הסיכון, בהאמינו כי האימים להוציאה להורג לא יבוצעו.

על פי תיאורו של רומרו, אמר לה הקאָדי שהתייעץ עם חכמי היהודים, ושאלה אמרו לו כי כדי להינצל מותר לה להתאסלם. מ' ריי סיפר על האירוע אגב תיאור ביקורו בטנג'יר ביומן המסע שלו במרוקו בשנות הארבעים של המאה התשע עשרה. לדבריו קרה הדבר בין שנת 1830 לשנת 1832, כלומר לפני שנת 1834. הוא כתב כי 'הגיעו אליה הרבנים הראשיים של פאס יחד עם אחיה, כדי לשכנעה שתתאסלם. הציעו לה שתעשה זאת למראית עין ביום, ובלילות תישא תפילה לאלוהי האמת עד שיגיע יום גאולתה, וכך תציל את חייה'.⁷ בשנתון המיסיונרים האנגליקנים שפורסם בדצמבר 1845 נמסר מפי שליח בשם מיטפורד כי יהודים הציעו כסף כדי להציל את סוליקה.⁸

לפי תיאורו של דוד אורקוהרט (1805-1877), שביקר במרוקו בשנת 1848, כשראה הקאדי שאימיו על הנערה אינם מועילים, הזמין אליו את הרבנים ואת זקני היהודים ואמר להם כי אם הנערה תתמיד בעיקשותה, יהרוג הסלטאן לא רק אותה אלא את כל יהודי פאס. משלחת של זקני היהודים הלכה אל סוליקה לכלא, והזקנים אמרו לה שהם משחררים אותה מחטא ההתאסלמות, וכי טוב מותו של אדם אחד ממותו של הקהל כולו, כלומר הם העדיפו שתישאר מוסלמית, ושלא תסכן את הקהילה כולה.⁹

בנימין השני (ישראל יוסף בנימין, 1818-1864), שביקר באסיה ובצפון אפריקה בשנים 1846-1855, כתב כי הניסיון האחרון של הנסיך, בנו של הסלטאן, לשכנע את סוליקה נעשה בעזרת חכמי העיר פאס. הנסיך אמר להם שחיי היהודים בסכנה אם לא יצליחו לשכנע את הנערה לעשות כרצונו. הם הלכו לכלאה וסיפרו לה על פרשת אסתר המלכה שנישאה לנכרי והביאה תשועה לישראל, אבל לא נאמר אם השפיעו על החלטתה לקדש את ה'. לדברי בנימין השני לאחר מותה של סוליקה ביקשה משלחת חכמים בראשות הרב רפאל הצרפתי להביאה לקבר ישראל.¹⁰

7 ריי, עמ' 169-171. ראו גם: חסין, עמ' 42.

8 דו"ח המיסיון, עמ' 405-406.

9 אורקוהרט, א, עמ' 274-275.

10 בנימין, עמ' 368-372.

הרב אבנר ישראל הצרפתי כתב בשנת 1879 לכי"ח בפריז ול'אגודת אחים' בלונדון פרטים על יהודי מרוקו, ובין השאר כתב על סוליכה: 'בשנת צדק'ת נהרגה על קדוש השם הצדקת הקדושה המפורסמת האשה רבת המעלות שעמדה בנסיון, מרת סוליקא חאגויל מעיר טאנזא [טנג'יר] ונהרגה בחרב ונקברה פה פאס, נערה בתולה אשריה ואשרי חלקה'.¹¹

ר' יוסף בן נאיים מפאס סיפר על האירוע ולא הזכיר שחכמים היו מעורבים בניסיון לשכנע את סוליכה לקבל עליה את האסלאם כדי להציל את חייה. הוא כתב על ר' רפאל הצרפתי, 'שהיה שר וגדול ליהודים מטעם המלכות והיה לו יד ושם בחצר המלכות, וכל גדולי המלכות היו מיודעיו ומכיריו, והיה שולח לה בחשאי מה לאכול'. הרב לדבריו גם דאג להביא את סוליכה לקבר ישראל.¹² ז'ולייט חסין ציינה במאמרה על סוליכה כי 'אפילו רבני ישראל ודברי הכיבושין שלהם לא הניעו אותה מעמידתה האיתנה'.¹³ לדבריה לא ברור איזו עצה השיאו לנערה, אך סביר להניח כי הציעו לה לקבל את האסלאם, כדי להציל את חייה, ולחזור ליהדות בשלב כלשהו.

נראה שיש לקבל את עדותו של דרומונד היי האב על עצם מעורבותה של המנהיגות היהודית בפרשה, באשר קשה להניח שלא כך היה. אבל הקונסול לא ציין מה היה חלקם של הרבנים בעניין, ואולי דבריו של ריי שהבאתי לעיל, העולים בקנה אחד עם מה שכתב אורקהרט, קרובים לאמת.

מוגן בזכויות יוצרים

11 עובדיה, עמ' 151.

12 בן נאיים, דף קכז ע"ב; עובדיה, עמ' 84.

13 חסין, עמ' 43.

קיצורים ביבליוגרפיים

David Urquhart, <i>The Pillars of Hercules, or a Narrative of Travels in Spain and Morocco in 1848</i> , I-II, London 1850	אורקוהרט
יוסף בן נאיים, מלכי רבנו, ירושלים תרצ"א	בן נאיים
Israel Joseph Benjamin, <i>Acht Jahre in Asien und Afrika von 1846 bis 1855</i> , Hannover 1858	בנימין
אליעזר בשן, נשות חיל יהודיות במרוקו מגירוש ספרד עד המאה העשרים, תל-אביב תשס"ד	בשן
<i>The Jewish Intelligence and Monthly Account of the Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews</i> , London, December 1845	דו"ח המיסיון
Abdellah Hammoudi, <i>Master and Disciple: The Cultural Foundations of Moroccan Authoritarianism</i> , Chicago 1997	חמודי
ז'ולייט חסין, 'לעיצוב דמותה של גיבורת תרבות על פי טקסטים: הרוגת המלכות סול חאגווייל ממרוקו', טובה כהן ושאל רגב (עורכים), אשה במזרח, אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח, רמת-גן תשס"ה, עמ' 35-54	חסין
מאיר ליטבק, 'עדות [לאל] היא החירות', היסטוריה 16 (תשס"ה), עמ' 55-80	ליטבק
Susan Miller, 'Gender and Poetics of Emancipation: The Alliance Israélite Universelle in Northern Morocco 1890-1912', Leon Carl Brown & Mathew S. Gordon (eds.), <i>Franco-Arab Encounters: Studies in Memory of David G. Gordon</i> , Beirut 1998, pp. 229-252	מילר
חיים סעדון, 'המרכיב הפלשתיני בהתפרצויות אלימות בין יהודים לבין מוסלמים בארצות האסלאם', פעמים 63 (תשנ"ה), עמ' 86-131	סעדון
דוד עובדיה, פאס וחכמיה, א, ירושלים תשל"ט	עובדיה
Ph. de Cossé Brisac, 'Abd al Rahman II B. Hisham (1822-1859)', <i>Encyclopaedia of Islam</i> ² , I, Leiden 1960, pp. 84-85	קוסה-בריסאק
Eugenio Maria Romero, <i>El martirio de la joven Hachuel, o la heroína hebrea, Gibraltar 1837</i> (English translation: <i>The Jewish Heroine of the Nineteenth Century: A Tale, Founded on Fact, translated from the Spanish</i> , London 1839)	רומרו
M. Rey, <i>Souvenirs d'un voyage au Maroc</i> , Paris 1844	ריי
פסח שנער, 'יחסי יהודים ומוסלמים במגרב בן זמננו בראי המחקר והספרות', פעמים 4 (תש"ם), עמ' 3-38	שנער
Public Record Office, London	PRO

מוגן בזכויות יוצרים

נספח - התעודות

א

London, Monday 9th June 1834

Information is received this afternoon of a Jewess named Sol Hatchuell only between fourteen and fifteen years old, having been beheaded at Faz by order of the Sultan under the judgment of the Oolamma, for having abrogated Islamism after her recently renegading from the Faith of her father, on consequence of some domestic quarrel, in which her mother had [it is said] beaten her severely.

This unhappy young woman, was residing with her family at this place; her father's name is Haim Hatchuel, who had been for many years and until within these few months [when the beginning of his child's misery took place] residing as a huckster in Gibraltar

The Jews in Tangier, so far as can be understood, urged this foolish, innocent girl to return to their Faith; upon which the Mohamedan authorities put her in prison and the Kady seems, by all accounts, to have used all his efforts with too much success, to obtain the death of this ill advised child. This, it may be noted for recollection, is not the first time, that, this chief judge of the Mohamedan Law in Tangier has most zealously dipped his hands in the blood of legalized victim, under similar circumstances.

It is said, that the Sultan, who is not sanguinary, used all his efforts three times and personally to persuade the girl not to oppose the Mohamedan Law, as it is administered in this country, and to remain in the profession of Islamism, that she had once declared herself to have embraced, and the Monarch went so far, as to try to tempt the poor creature to save her own life, by offering [if she would take his counsel] to marry her to one of his own sons; but, it is said, the shiek of the Jews urged her not to desert her ancient Faith and to be persuaded, that, all which was threatened was done only to frighten her, for that, if she saw the knife at her throat, she might be sure she would be pardoned

Edward William Auriol Drummond Hay¹⁴

14 PRO, FO 174/218. תודתי לד"ר וידל צרפתי ששלח לי תצלום של התעודה. הסוגריים מופיעים במקור.

Her Majesty's Agency and Consulate General

Tangier 12th August 1845

Right Honorable

Earl of Aberdeen K. G.

My Lord,

I have the honor to acquaint Your Lordship, that I have been placed in some embarrassment by the occurrence of an unfortunate affair at Rabat, and which from the distressing circumstances in the accounts forwarded me by my Consular Agent at that port, Mr Jacob Seruya have prevented me acting strictly upon that principle of non interference in the local Government of this Country which I have in general adopted as considering it to be in accordance with your Lordship's views and instructions.

For the particulars of the case I beg leave to submit to Your Lordship the copy and translation of a letter addressed to me in Spanish by Mr Jacob Seruya, a British Subject, acting as British and French Consular Agent at Rabat.

Mr Seruya had addressed a similar letter to Monsieur Chastian the French Charge d'Affaires, with whom I have concealed, and have acted on a perfect understanding with him in the steps that have been taken in this affair.

Mr Chastian and myself have addressed the Moorish Government through the Caid Booselham an identic letter on the subject, and I beg herewith to submit for Your Lordship's information a copy of my version of that letter, together with a copy of my reply to Mr Seruya.

I trust that the Moorish Government will perceive the intentions that have actuated us in this matter, and that the cause of justice and Humanity has alone been our guide, and that we have been most anxious not to give umbrage by appearing to interfere in any manner with the domestic Policy of the Government.

I humbly trust that I shall not meet with Your Lordship's disapprobation for the course I have pursued in this affair, I regret to say that the recollection of a frightful martyrdom of a young Jewess a native of Tangier a few years ago, under almost similar circumstances, led me seriously to apprehend

what would be the result of this affair, had the French Agent and myself delivered up the lad, and had we not showed the interest we have ventured to do.

I trust that the Moorish Government will perceive the wisdom of husting up this affair, and not listening to the quibbles of Mohamedan Law, and to the Fanaticism which I fear will have appeared in the representations that may have made by the authorities at Rabat.

Without a clear and positive understanding from the Moorish Government, that order are sent to the Authorities of Rabat to desist from the persecution of the young Jew, I shall not authorize the British Agent to deliver up the lad unless Your Lordship may deem it more expedient that I should withdraw all further interference in this affair.

I have the honor to be
with the greatest respect
My Lord
Your Lordship's
Most humble and obedient servant
John Drummond Hay
Knight of the Garter¹⁵

תרגום התעודות

א

לונדון, יום שני 9 ביוני 1834

היום אחר הצהריים הגיע מידע על יהודייה בשם סול חטשואל שגילה בין ארבע עשרה לחמש עשרה, שראשה נכרת בפאס בפקודת הסלטאן בעקבות פסק דין של העלמא, לאחר שנטשה את האסלאם לאחר שלאחרונה עזבה את דת אבותיה, בעקבות ריב שבו (כך נאמר) הכתה אותה אמה בצורה חמורה. נערה חסרת מזל זו גרה עם משפחתה במקום זה; שם אביה חיים חטשואל, שהיה במשך שנים רבות עד לפני מספר חודשים [כאשר החלה המצוקה של הנערה] רוכל בגיברלטר.

יהודי טנג'יר, כפי שניתן להבין, עודדו נערה שוטה ותמימה זו לחזור לדת

אבותיה. בעקבות זאת אסרו אותה השלטונות המוסלמיים. הקאדי כנראה עשה ככל יכולתו, ובהצלחה יתרה, להביא למותה של הילדה שקיבלה עצה רעה. אין זו הפעם הראשונה, יש לזכור, ששופט ראשי זה של בית המשפט המוסלמי בטנג'יר טבל את ידיו מתוך קנאות בדם של קרבן חוקי בנסיבות דומות. אומרים כי הסלטאן, שאיננו צמא דם, עשה מאמצים שלוש פעמים ובאופן אישי לשכנע את הנערה שלא להתנגד לחוק המוסלמי השולט במדינה זו ולהישאר באמונת האסלאם, לאחר שכבר הצהירה פעם כי קיבלה אותה. והסלטאן הרחיק לכת עד כדי כך שניסה לפתות את היצור המסכן להציל את חייה בהציעו [אם תיאות לקבל את עצתו] להשיאה לאחד מבניו. אבל, כך אומרים, שיח' [זקן] היהודים הפציר בה שלא לנטוש את דת אבותיה, ולהשתכנע כי כל האיומים ננקטו רק כדי להפחידה, כדי שאם היא רואה את החרב על צווארה היא תוכל להיות בטוחה שייסלח לה.

אדוארד ויליאם אוריול דרומונד היי

ב

הקונסוליה הכללית של ממשלת הוד מלכותה

12 באוגוסט 1845

לכבוד

הוד מעלתו הרוזן מאברדין

אדוני הלורד,

יש לי הכבוד להודיע לאדוני כי הייתי שרוי במבוכה עקב האירוע ביש המזל ברבאט, אשר כתוצאה מהנסיבות המצערות בדיווחים שהועברו אלי על ידי הסוכן הקונסולרי בנמל זה מר יעקב צרויה, מנע ממני לפעול באופן נמרץ לפי העיקרון של אי התערבות בממשל הפנימי בארץ זו שאימצתי בהנחה שהדבר תואם את הדעות וההוראות של אדוני.

באשר לפרטי הנושא, אני מעביר בזה העתק ותרגום של מכתב בספרדית שנשלח אלי על ידי מר יעקב צרויה, אזרח בריטי, הפועל בתור סוכן קונסולרי של בריטניה וצרפת ברבאט.

מר צרויה העביר מכתב דומה למר שסטיאן, ממלא מקום השגריר של צרפת, שאתו פעלתי בהבנה מושלמת בנוגע לצעדים שנקטו בנושא. מר שסטיאן ואני שלחנו לממשלה המאורית באמצעות הקאיד בוסלהאם מכתב זהה בנושא, ויש לי הכבוד להעביר לידיעת כבודו העתק של גרסתו לאותו המכתב, יחד עם העתק תשובתי למר צרויה.

אני מאמין שהממשלה המאורית תתפוס את הכוונות שהניעו אותנו בעניין

זה, וכי רק הצדק וההומניות הדריכו אותנו, ושאונו דואגים מאוד שצעדינו לא יתפרשו כהתערבות במדיניות הפנים של הממשלה.

אני מקווה שהוד מעלתו לא יתנגד למהלך שנקטתי בעניין זה. אני מצטער לומר שהזיכרון של סיפור על מות קדושים נורא של הנערה הצעירה ילידת טנג'יר לפני מספר שנים, בנסיבות כמעט דומות, הביא אותי להבין ברצינות מה הייתה עלולה להיות התוצאה, אילו היינו, הסוכן הצרפתי ואני, מסגירים את הנער ולולי היינו מגלים יזמה בנדרון.

אני מאמין שממשלת מרוקו תתפוס את התבונה שבהשתקת העניין, ובאי הקשבה לפלפולי המשפט המוסלמי ולפנטיות שאני חושש כי הייתה עולה באמצעות השלטונות ברבאט.

ללא הבנה ברורה וחיובית מן הממשלה המאורית כי נשלחה לשלטונות ברבאט פקודה לחדול להציק לנער היהודי, לא אתן רשות לסוכן הבריטי לשלוח את הנער, אלא אם הוד מעלתו יחליט שאמנע מכל התערבות בנושא זה.

בכבוד ובהכנעה
ג'ון דרומונד היי

מוגן בזכויות יוצרים